

U knjizi se daje bitan znanstveni doprinos proučavanju odnosa jezičnoga i izvanjezičnoga, koji je zanimljiva tema s različitih lingvističkih aspekata. Pred nama je stoga djelo koje predstavlja različite smjerove istraživanja, od jezičnih opisa koji modeliraju kognitivne i semantičke koncepte u sinkroniji i dijakroniji, preko opisa promjena u spontanoj uporabi jezika na terenu, analize jezičnih izbora u retoričke svrhe, analize odnosa jezičnih i društvenih stereotipa, analize stavova prema učenju stranih jezika, utjecaju ideologije i politike na jezik, ali i jezika na percepciju pojma politike i sl. Istraživanja objavljena u ovoj knjizi bit će poticajna i za nova istraživanja u području primijenjene lingvistike te se tako i ovo izdanje pridružuje dobroj tradiciji kvalitetnih znanstvenih knjiga koje objavljuje Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

iz recenzije red. prof. dr. sc. Anete Stojić

...

Tema najavljena naslovom ove knjige pripada jednome od najzanimljivijih područja u primijenjenoj lingvistici, u kojem se polazi od činjenice da je jezik više od sredstva za sporazumijevanje i da mogućnostima prijenosa niza dodatnih informacija (npr. identitetskih, kulturoloških, povijesnih, psiholoških, svjetonazorskih, političkih itd.) utječe na cjelinu života pojedinca i društva. Upoznavanje smjerova širenja funkcije jezičnih elemenata pri čemu oni postaju prijenosnici elemenata izvanjezične stvarnosti jedan je od glavnih zadataka primijenjenolingvističkih istraživanja. Ova knjiga predstavlja bitan doprinos ispunjavanju toga zadatka jer okuplja i predstavlja najnovija istraživanja u kojima se na suvremen način promatraju odnosi jezičnoga i izvanjezičnoga te se donose znanstveno relevantne analize i zaključci.

iz recenzije doc. dr. sc. Maše Plešković

srednja europa

ISBN 978-953-8281-52-5

9 789538 281525

www.srednja-europa.hr

196 HRK / 26 EUR

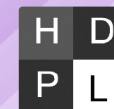
JEZIČNO I IZVANJEZIČNO
U MEĐUDJELOVANJU

Matešić / Nigoević

JEZIČNO I IZVANJEZIČNO U MEĐUDJELOVANJU

Mihaela Matešić / Magdalena Nigoević (ur.)

Mihaela Matešić / Magdalena Nigoević (ur.)

Jezično i izvanjezično u međudjelovanju

Za izdavača
Damir Agičić

Knjigu uredile
Mihaela Matešić
Magdalena Nigoević

© *Autori poglavlja*

Maja Balić Motušić, Ante Baran, Iva Bašić, Maja Bezić, Maja Bilić, Maja Brala-Vukanović, Nevena Čudina Turčinov, Jelena Đorđević, Maja Glušac, Daša Grković, Damir Horga, Zrinka Jelaska, Neja Kalajdžisalihović, Petra Karabin, Domagoj Kostanjevac, Mirela Landsman Vinković, Josip Lasić, Daria Lazić, Josipa Lizatović, Marija Lütze-Miculinić, Jasenka Maslek, Mihaela Matešić, Miriam Miculinić, Ana Mihaljević, Ana Mikić Čolić, Anđela Milinović Hrga, Jadranka Nemeth-Jajić, Andrea Rogošić, Anita Runjić-Stoilova, Branka Šegvić, Ljerka Šimunković, Marijana Tomelić Čurlin, Danijel Tonkić, Gordana Varošaneć-Škarić, Ana Vidović Zorić, Ariana Violić-Koprivec, Barbara Vodanović

Recenzenti knjige

red. prof. dr. sc. Aneta Stojić
doc. dr. sc. Maša Plešković

Recenzenti poglavlja

Snježana Bralić, Kristina Cergol, Ines Cerovac, Mirjana Crnić Novosel, Darja Damić Bohač, Vesna Deželjin, Branka Drljača Margić, Josip Galić, Jagoda Granić, Milvia Gulešić Machata, Dubravka Ivšić Majić, Cecilija Jurčić Katunar, Mirjana Matea Kovač, Kristian Lewis, Marko Liker, Blaženka Martinović, Ivana Matas Ivanković, Anita Memišević, Mira Menac-Mihalić, Ana Mikić Čolić, Goran Milić, Draženka Molnar, Jasna Novak Milić, Lidija Orešković Dvorski, Nikolina Palašić, Jelena Parizoska, Helena Pavletić, Ivana Petrović, Elenmari Pletikos Olof, Anita Runjić-Stoilova, Mirjana Semren, Mateusz-Milan Stanojević, Danijela Šegedin Borovina, Sanda Lucija Udier, Gordana Varošaneć-Škarić, Domagoj Vidović, Karol Visinko, Anastazija Vlastelić, Barbara Vodanović, Irena Vodopija-Krstanović, Jasmina Vojvodić, Yvonne Vrhovac, Sanja Vulić, Ivo Žanić

Jezična je redakcija autorska.

Grafički urednik
Tvrтко Molnar, Banian ITC

ISBN 978-953-8281-52-5

CIP zapis dostupan je u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem _____.

Objavljivanje knjige financijski je pomoglo
Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Ova je knjiga nastala u okviru rada na znanstvenome projektu Sveučilišta u Rijeci:
uniri-human-18-262.

Knjiga je objavljena u lipnju 2022. / Otisnuto i uvezano u Tiskari Zelina.

JEZIČNO I IZVANJEZIČNO U MEĐUDJELOVANJU

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa
Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku
održanoga od 24. do 26. rujna 2020. u Splitu (*online*)

Uredile

Mihaela Matešić
Magdalena Nigoević

Zagreb 2022.

Sadržaj

Predgovor	VII
-----------------	-----

JEZICI I NJIHOVI GOVORNICI U NASTAVI

JADRANKA NEMETH-JAJIĆ Komunikacijski i kompetencijski pristup učenju i poučavanju hrvatskoga jezika u osnovnoškolskim udžbenicima izrađenima po novom kurikulumu	3
MIRELA LANDSMAN VINKOVIĆ I MARIJA LÜTZE-MICULINIĆ Supostavna analiza ovladanosti razrednim jezikom studenata i nastavnika engleskoga i njemačkoga kao inoga jezika	21
ARIANA VIOLIĆ-KOPRIVEC I JASENKA MASLEK Motivacija za učenje francuskoga i talijanskoga kao stranih jezika u strukovnom obrazovanju	39
NEJLA KALAJDŽISALIHVIĆ Sentence Completion and Comprehension in Advanced Students of EFL – A Case Study	59
MAJA BALIĆ MOTUŠIĆ Developmental Sequences of Interrogative Grammatical Structures in English Language Textbooks used in Croatian Elementary Schools	71
PETRA KARABIN Razvoj nastavnih materijala u nastavi engleskoga jezika primarnog obrazovanja	89
MAJA GLUŠAČ I ANA MIKIĆ ČOLIĆ Odstupanja u pisanom diskursu govornika hrvatskoga jezika kao inoga	103
ANĐELA MILINOVIĆ HRGA Visokoškolska jezična skripta Radovana Vidovića i ideologija – pogled u prošlost	119
LJERKA ŠIMUNKOVIĆ Nazivlje za školstvo, odgoj i obrazovanje u <i>Kraljskom Dalmatinu</i>	133

ISTRAŽIVANJA SPONTANOGA GOVORA

- DAMIR HORGA I ANA VIDOVIĆ ZORIĆ
 Disfluentnosti u spontanom govoru starijih
 i mlađih odraslih ispitanika 151
- IVA BAŠIĆ I DAŠA GRKOVIĆ
 Govorna brzina kod (ne)izvornih govornika
 hrvatskoga i španjolskoga jezika 167

UČINCI JEZIČNIH I RETORIČKIH ODABIRA

- ANITA RUNJIĆ-STOILOVA
 Lingvističke i retoričke osobitosti političkih govora Ante Trumbića 193
- GORDANA VAROŠANEC-ŠKARIĆ I BRANKA ŠEGVIĆ
 Komunikacijska strategija i retorička analiza glavnih sudionika štrajka
 obrazovnih sindikata (Zagreb, od 9. listopada do 2. prosinca 2019.) 211
- DOMAGOJ KOSTANJEVAC
 Je li politika rat, sport ili oboje: o konceptualnim metaforama
 POLITIKA JE RAT I POLITIKA JE SPORT u suvremenom hrvatskom
 političkom diskursu 227
- ZRINKA JELASKA I JELENA ĐORĐEVIĆ
 Jezična obilježja kanonskih evanđelja
 u tekstovima proroštva o Petrovoj zataji 239

JEZIK U GRAMATICI I JEZIK GRAMATIKE

- ANA MIHALJEVIĆ
 Gramatički metajezik i gramatički opisi u latinskim i hrvatskim
 jezikoslovnim priručnicima na primjeru vrsta riječi, podjele i naziva
 zavisnosloženih rečenica 261
- MIRIAM MICULINIĆ
 Tipološki prikaz gramatičko-funkcionalnih obilježja konstrukcije
se faire + infinitiv i njezinih hrvatskih ekvivalenata 279
- DANIJEL TONKIĆ I MAJA BILIĆ
 Gramatičko označavanje habitualnosti
 u hrvatskom i talijanskom jeziku 295
- MAJA BRALA-VUKANOVIĆ I MIHAELA MATEŠIĆ
 Deiktičnost zamjenice *tolik(i)* i interogativa *kolik(i)-koliko* 309

JEZIK U SUVREMENIM MEDIJIMA I DRUŠTVU

BARBARA VODANOVIĆ I ANTE BARAN

Feminizacija naziva zanimanja s nastavkom *-eur* kod internetskih korisnika u frankofonskim zemljama 323

DARIA LAZIĆ

Deskriptivnost i etičnost u leksikografiji na primjeru obrade društvenih stereotipa 339

MAJA BEZIĆ I NEVENA ČUDINA TURČINOV

Funkcija talijanizama u novinskim tekstovima Miljenka Smoje 359

ANDREA ROGOŠIĆ

Verbalni humor u sinkronizaciji animiranih filmova: hrvatski i talijanski *Sbrek* 373

TERENSKA JEZIČNA ISTRAŽIVANJA

JOSIPA LIZATOVIĆ I JOSIP LASIĆ

Dubočajska osobna imena iz *Stanja duša* u župi Lokva Rogoznica 391

MARIJANA TOMELIĆ ČURLIN

Jezične posebnosti mjesnoga govora Kljaka u Drniškoj krajini 407

MAJA BRALA-VUKANOVIĆ
 Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
 marija.brala@ffri.uniri.hr

MIHAELA MATEŠIĆ
 Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
 mihaela.matesic@ffri.uniri.hr

Deiktičnost zamjenice *tolik(i)* i interogativa *kolik(i)-koliko*¹

Zamjenice imaju važnu ulogu među jezičnim sredstvima pomoću kojih se uspostavlja željena fokusna točka susreta/preklapanja/podudaranja govornikove i sugovornikove pozornosti, tj. pomoću kojih govornik obavješćuje sugovornika o usmjeravanju pozornosti (Diessel 1999, 2003). Inventar zamjenica razlikuje se od jezika do jezika (Diessel 1999), pri čemu neki jezici poznaju samo one za izražavanje mjesnoga značenja, drugi uz mjesne zamjenice imaju i one za označavanje stupnja blizine objekta, a postoje i jezici, kao što je hrvatski, koji raspoložu vrlo razgranatim sustavom zamjenica i njihovih značenja. Diessel (2003) ističe da zamjenice i upitne riječi (u novijoj hrvatskoj gramatičkoj terminologiji potonje su nazivane „upitnim zamjenicama“ i „upitno-odnosnim zamjenicama“) imaju određena zajednička obilježja, ponajprije kad je riječ o pragmatičkoj ulozi zahtijevanja informacije o čemu. U ovome se radu nakon uvodnoga osvrta na demonstrative (usmjerne riječi) odnosno, šire, deiksa, okrećemo analizi razlika između leksičkih jedinica „*tolik(i)*“, „*kolik(i)*“ i „*koliko*“ propitujući njihov opis u jezičnim priručnicima. Na temelju analize njihove uporabe i kontrastiranja u istim kontekstima utvrđuje se da se, suprotno opisima u suvremenim gramatikama hrvatskoga jezika, *kolik(i)* rabi za pitanje o vertikalnoj i/ili horizontalnoj dimenziji, dok se *koliko* prototipno rabi za pitanje o broju/brojnosti.

Ključne riječi: deiksa, prilog, zamjenica, dimenzija, količina

1. Uvod: o pokaznoj gesti i demonstrativima

Pitanje veze između riječi te enciklopedijskoga znanja govornika jedno je od središnjih pitanja ne samo suvremene semantike već i (kognitivno)lingvističke znanosti. Rasprava o elementima koji čine značenje riječi neodvojiva je naime od leksičke forme s jedne te mentalne slike uključujući i znanja koje govornici imaju o svijetu s druge strane.² U tome kontekstu odnosno polazeći upravo od važnosti istraživanja

1 Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom (IP-2018-01-2243).

2 Navedena rasprava ima mnogo šire implikacije i odnosi se, dakako, ne samo na značenje u semantičkome smislu već i na pitanja usvajanja, poučavanja (kako prvoga tako i inih) jezika, strukture mentalnoga leksikona, uporabe, interpretacije, pragmatike itd.

navedenih spona, u žarište zanimanja jezikoslovne zajednice došli su segmenti jezika koji najizravnije opisuju vrlo „fizičke“ i ljudskim osjetilima najpristupačnije sfere, poput primjerice (jezika) smještaja u prostoru i (jezika) kretanja. Navedena su pak istraživanja vrlo brzo ukazala na zanimljivo, ali i kognitivnolingvistički relevantno pitanje koje se tiče poveznica između jezika i geste.

Gesta je, naime, univerzalni „početak“ jezika. Istraživači koji se bave usvajanjem jezika otkrili su da a) nema kulture u kojoj djeca, prije nego progovore, ne prolaze kroz komunikacijsku etapu „pokazivanja“, koja im služi da pozornost sugovornika usmjere na željeni referent, te b) da djeca ne ulaze u fazu razvoja verbalnoga jezika ako prethodno nisu bila u fazi komunikacije gestom³. Djeca putem gestikulacije svladavaju temeljna načela semiotičkih mehanizama i uče kako pozornost sugovornika usmjeriti na nešto (tj. na referenta). Referiranje gestom (tj. umjeravanje pozornosti sugovornika na što) upravo je ono načelo na kojem se poslije gradi čitava struktura komunikacije jezikom, pri čemu pozornost sugovornika na referenta umjesto rukom usmjeravamo riječju.

Istraživanja odnosa geste i jezika upozorila su nadalje na nekoliko iznimno zanimljivih fenomena, među kojima se svakako ističe činjenica da je osim univerzalnosti geste dokazana i univerzalnost postojanja demonstrativa kao jedne od malobrojnih kategorija riječi koje nalazimo u svim jezicima svijeta (Diesel, 1999).

Krovni termin „demonstrativ“, koji se u tome obliku susreće u npr. engleskome i nekim drugim jezicima, u hrvatskim se suvremenim gramatikama ne natkriljuje jednim pojmom, nego se u pravilu odmah uvode kategorije koje imaju u nazivu odrednicu „pokazni“: govori se tako o pokaznim *zamjenicama*, pokaznim *pridjevima*, pokaznim *prilozima*.⁴ Takvim se pristupom pokazivanje (ili „pokaznost“) ne identificira jasno kao zasebna kategorija u klasificiranju, već se kao primarna oznaka klasificiranja uzima pripadnost određenoj (tradicionalnoj) vrsti riječi. Semantika i uloga „pokazivanja“ u takvu se prikazu iščitava tek kao drugotna značajka spomenutih kategorija riječi i – kao što će se problematizirati u nastavku – opravdano je postaviti pitanje koliko je zbog toga i manje osviještena. U pozadini takva pristupa kojim se „pokazivanje“ izbjegava opisivati kao zasebnu gramatičku kategoriju moguće je prepoznati poistovjećivanje „pokazivanja“ s kategorijom člana u jezicima, pa je u tome smislu postupak koji odabiru hrvatske gramatike zapravo razumljiv.

Pokušavajući povući paralelu između glavnih semantičko-komunikacijskih elemenata kategorije „demonstrativa“, u ovom ćemo radu kao hrvatski ekvivalent predložiti sintagmu „usmjerne riječi“ (Brala-Vukanović i Matešić, 2015: 61). Radi

3 Goldin-Meadow (2007: 741) kaže sljedeće: „*Children break into language hands first*.“ (Djeca ulaze u jezik rukama).

4 Svojstvo pokaznosti Silić i Pranjković (2005: 257) spominju i kad je riječ o česticama *evo, eto i eno*, koje nazivaju i prezentativima.

se naime o deiktičkim izrazima čija je specifična semantičko-pragmatična funkcija usmjeriti pozornost sugovornika odnosno organizirati informaciju tijekom razvoja diskursa (Diessel, 1999). Usmjerne riječi jezično određuju dvije univerzalne karakteristike: a) leksički se u svim kategorijama realiziraju kroz kontrast (u dvočlanom ili čak i tročlanom obliku: primjerice *blizu* (govornika) – *daleko*); b) u svojem se punom značenju ostvaruju *in situ* odnosno u trenutku (i kontekstu) realizacije unutar govornoga čina, pri čemu jedan od elementa kontrasta kroz koji se usmjerne riječi ostvaruju uvijek proizlazi iz konteksta odnosno enciklopedijskoga znanja (su)govornika.

Druga opisana karakteristika izravno proizlazi iz činjenice da usmjerne riječi spadaju u kategoriju deiktičkih izraza. Stoga se u sklopu analize usmjernih riječi moramo nakratko osvrnuti na pojam deikse u jeziku.

2. Deiksa u jeziku

Terminom *deiksa* opisujemo sve one jezične alate odnosno izraze koji nam služe za integriranje konteksta u diskurs. Drugim riječima, deiktički je element u jeziku svaki onaj jezični izraz čiji referent ovisi o jezičnoj situaciji ili, preciznije, ovisi o tome tko, gdje i u kojem trenutku koristi određeni deiktički element. Mogli bismo reći i da deiktički izrazi upućuju ili usmjeravaju na odgovarajuće izravne elemente komunikacijskoga (ili priopćajnog) okoliša. Termin „deiksa“, naposljetku, izvodi se od grčkoga glagola *deihotos*, koji znači upravo ‘pokazivati’, ‘upućivati’. Tradicionalna podjela deiktičke izraze svrstava u jednu od tri kategorije: a) prostornu deiksu (npr. *ovdje*, *tamo*, *ondje*, *onamo*), b) vremensku deiksu (npr. *sada*, *tada*, *onda*) te c) osobnu deiksu (npr. *ja*, *on*, *vi*)⁵. Zanimljivo je primijetiti da se neke od tih kategorija preklapaju u uporabi (primjerice spacio-temporalna uporaba *da* u njemačkome ili *dotle* u hrvatskome).

Iz perspektive ovoga rada i naše analize najvažnije je primijetiti da je deiksa prepoznata kao univerzalna jezična kategorija. Ta njezina značajka u kombinaciji s činjenicom da deiktički elementi u jeziku predstavljaju možda „najopipljiviju“ točku susreta jezičnoga odnosno leksičkoga i iskustvenoga odnosno nejezičnoga (ili izvanjezičnoga), deiksu stavlja u fokus suvremenih kognitivnolingvističkih istraživanja. U tome je kontekstu za jezikoslovce središnje pitanje, pa i izazov, ponuditi novo čitanje deikse. Naime, kao i u većini kognitivnolingvističkih istraživanja, orijentir ili misao vodilja znanstvenoga pristupa jest opisati, a potom i istražiti (vrlo jasne) perceptivne temelje kategorija iz kojih se deiksa semantički realizira; prostor(nost); (relativna) udaljenost; mjera / mjerljivost (stupnjevanje);

5 Često se uz navedene kategorije spominju još i društvene deikse (primjerice u izrazima govorne pristojnosti prema starijem) te deiksa govornoga tijeka (ili diskursna deiksa) u slučajevima kada deiktičkim elementom upućujemo na nešto što je već izrečeno ili što ćemo tek izreći (primjerice ‘Kao što sam *ono* rekao’, ‘U nastavku ću navesti i *ovo* ...’).

(ne)dostupnost referenta u vidnome polju; statičke vs. dinamičke značajke referenta itd. Već i izbor od samo nekoliko deiktičkih kategorija koje smo upravo naveli ilustrira upravo iznesenu tezu o čvrstoj poveznici percipirane stvarnosti s jedne i jezične stvarnosti s druge strane, a koja se realizira u deiktičkim izrazima. Kategorije u kojima se ostvaruju deiktički izrazi upravo su one kategorije ljudske kognicije koje poznajemo kao neke od središnjih sustava ljudskoga uma namijenjenih percepciji i obradi izvanjezičnoga unosa (primjerice signala primljenih kroz perceptivni kanal vida, percepciju mirovanja ili kretanja). Zbog tih su svojih značajki deiktički izrazi predmetom kongitivnolingvističkih istraživanja. Drugim riječima, deiksa je domena *par excellence* u kojoj se susreću *jezik* i *stvarnost*.

3. Istraživanje

3.1. Deiksa i demonstrativ

Odnos deikse i demonstrativa pokazat će se kao zanimljiv izazov u kontekstu tumačenja koja nude hrvatske gramatike. Riječ je o skupinama riječi koje uz njihovu „pokaznost“ – u hrvatskome jeziku – istodobno obilježava i pripadnost kategoriji „zamjeničkih riječi“. Tako skupini pokaznih zamjenica pripadaju *ovaj, taj, onaj* (dakako, u oblicima za sva tri roda i oba broja), zatim skupini pokaznih pridjeva pripadaju *ovolik, tolik i onolik* (ponovo u oblicima za sva tri roda i oba broja), a skupini pokaznih priloga pripadaju *ovdje, tu, ondje; ovamo, tamo, onamo; ovoliko, toliko, onoliko; odavde, odatle, odande* itd. Kako se radi o popisu riječi koji je širi od onoga koji bi činile zamjenice koje zamjenjuju *ime(nicu)*, hrvatske gramatike otvaraju i druge, hibridne kategorije: *zamjenički pridjev* i *zamjenički prilog*. Izostanak krovnooga termina kojim bi se obuhvatile i opisale sve *usmjerne*, tj. „pokazne“ riječi u hrvatskome jeziku utječe na percepciju kategorije „pokazivanja“ u hrvatskome jeziku. Drugim riječima, terminološki problem postaje i konceptualni budući da su usmjerne riječi razasute u više vrsta riječi, kategoriziraju se pritom s obzirom na njihova formalna svojstva (morfološka za zamjenice i pridjeve, a sintaktička za priloge), dok istodobno promatranju izmiče činjenica da ih semantički povezuje uloga pokazivanja. Moguće je, dakako, ovdje postaviti i pitanje treba li u takvim riječima njihovo svojstvo pokazivanja, tj. usmjeravanja pozornosti, doista poistovjećivati, pa onda i nazivati, svojstvom „zamjenjivanja“. U ovome će se istraživanju pokušati utvrditi upravo na što se pokazuje s *tolik(i), kolik(i)* i *koliko*.

3.2. Interogativ *kolik*

Među upitnim zamjenicama (*tko, što, koji, čiji, kakav* i *kolik*) za *kolik* se kaže da je zamjenički pridjev⁶ (Barić i sur., 1997: 205), pridjevna zamjenica⁷ (Babić i sur. 1991: 653), zamjenička riječ (zamjenica)⁸ (Raguž, 1997: 67). Njime se pita za: broj/brojnost ili veličinu (Barić i sur., 1997: 205), (Raguž, 1997: 69). Prema Barić i sur. (1997: 205), na pitanje *Kolik?* Odgovara se „pridjevom ili mjerom: *Kolika je vaša kuća? – Velika. Mala. Dvaput veća od vaše. Visoka 10 metara.*“ Nadalje se o toj zamjenici govori i kao o neodređenoj te odnosnoj (Barić i sur. 1997: 206⁹; Raguž, 1997: 68-69)¹⁰.

Pojedine gramatike nastoje primijetiti da ta zamjenica dolazi u jednini muškoga roda u oblicima *kolik* i *koliki*.¹¹ Silić-Pranjkovićeva gramatika pritom morfoloiju neodređene zamjenice *kolik* (u paragrafu 448) opisuje na način da razlikuje njezin neodređeni oblik *kolik*, *a*, *o* i određeni oblik *koliki*, *-ā*, *-ō*, uz napomenu da ta zamjenica jedina među neodređenim zamjenicama ima obje navedene sklonidbe (Silić-Pranjković, 2005: 132). Zanimljiva je i napomena: „Češće je značenje određena lika za brojnost, a neodređenoga za veličinu“ (Raguž, 1997: 69).

6 „Ako se pita za kakvu osobinu ili što drugo što se izriče pridjevom, upotrebljava se pridjevska upitna zamjenica *koji, čiji* ili zamjenički pridjev *kakav, kolik*“ (Barić i sur., 1997: 205).

7 „... pridjevne zamjenice zamjenjuju pridjeve, sklanjaju se kao pridjevi, a od njih se razlikuju svojim upućivačkim značenjem i nekim sintaktičkim osobinama. S obzirom na značenje dijele se na posvojne, pokazne i neodređene, Neodređene zamjenice *koji, čiji, kakav, kolik* u upitnim rečenicama služe kao upitne zamjenice, a kad se tim zamjenicama ništa ne pita, nego se uvodi zavisna rečenica, tada su to odnosne zamjenice“ (Babić i sur. 1991: 653).

8 Raguž (1997: 67) objašnjava da „među zamjeničkim riječima ima: imenica (...), pridjeva (...) i priloga (...)“ pri čemu se „prve dvije skupine uobičajeno zovu *zamjenicama*, a treća *prilozima*“. Upitna zamjenica *kolik* nije, doduše, uvrštena u oprimgjenja za tu skupinu „zamjenica (u tradicionalnom smislu)“ (str. 67), ali je autor zato navodi u iscrpnu i preglednu popisnu zamjenica u priloženoj tablici (str. 68-69), odakle se iščitava da je ta zamjenica ne samo upitna nego i neodređena i odnosna.

9 U toj se gramatici kaže: „Odnosne zamjenice oblikom su iste kao upitne, ali se njima ne pita, nego se uvodi odnosna rečenica“ te „Neodređene zamjenice oblikom su iste kao upitne ili odnosne“ (Barić i sur. 1997: 206).

10 Iz priložene je tablice (str. 68-69), kao što je već rečeno, vidljiva kategorizacija te zamjenice i kao neodređene te odnosne.

11 Da je riječ o opravdanome postupku, dokazuju i podaci s mrežnoga korpusa hrWaC, koji može u određenoj mjeri pokazati uporabno stanje u jeziku, barem kad je riječ o javnoj komunikaciji na mreži. U tome korpusu *kolik* se javlja 424 puta (0,3 na milijun pojavnica) i pritom je u 29,3 % riječ o tiskarskim pogreškama (npr. pogrešno je odvojen ili nedostaje *-o*, *-i* i sl.) ili se radi o drugome leksemu (konkretno o leksemu „kolika“, pa čak i u obliku „kolik“, sa značenjem ‘crijevni grč’), ili se pojavljuje u rečenicama na nestandardu (najčešće štokavskom dijalektu, rjeđe i urbolektima). Znatno je više zastupljen oblik *koliki*: 58216 puta (41,65 na milijun pojavnica), što je čak i kad se oduzme oko 20 % rezultata koji se odnose na prilog *koliko* ili na oblik *kolik* (uzgred: u prvih 1500 pojavnica 9 ih je koje su zapravo *kolik*), jasan pokazatelj pretežitosti oblika *koliki* nad oblikom *kolik*.

3.3. Što se pita uz pomoć zamjenice *kolik(i)*?

U potrazi za semantičkim opisom zamjenice *kolik(i)* potrebno je provjeriti tvrdnje u gramatikama koje navode da se tom zamjenicom pita za broj/brojnost i veličinu. Što se njome zapravo pita, provjerit ćemo polazeći od opisa koji je dan u Silić-Prankovićevoj gramatici. U njoj se kaže: „Neodređene se zamjenice rabe uz neodređene predmete, bića, svojstva, pojmove i pojave. Pojavljuju se u jednostavnim i složenim oblicima. Jednostavni su *tko, što, čiji, koji, kakav*, a složeni s predmecima *ne-, ni-, i-, sav-/sva-/sve-, koje-, gdje-* i zamjenicama kao domecima *-tko, -što/-šta, -čiji, -koi, -kakav, -kolik* [...] (Silić-Pranjčević, 2005: 127). U ovome citatu valja primijetiti da je *kolik* izostavljen s popisa jednostavnih oblika, odnosno navodi se samo u popisu dometaka kojima se tvore složeni oblici neodređenih zamjenica. Da nije slučajno izostavljen s popisa jednostavnih oblika, pokazuju sljedeći primjeri, kojima ćemo provjeriti uporabu oblika *tko, što, čiji, koji, kakav* i *kolik* u značenju neodređenosti. Pritom će se provjera provoditi dvostrukim usporednim primjerima, pri kojima prvi odražava viši stupanj neodređenosti (često savjetovan u biranijem izražavanju standardnim jezikom, koji je moguće nazvati i visokim varijetetom standardnoga jezika), a drugi odražava niži stupanj neodređenosti (i uobičajeno se pripisuje razgovornome stilu, premda bi po tome što se doživljava kao neutralan način izražavanja preciznije bilo svrstati ga među značajke niskoga varijeteta standardnoga jezika).¹²

- (1) Je li *tko* kucao? / Je li *netko* kucao?
- (2) Jesi li uspio *što* riješiti? / Jesi li uspio *nešto* riješiti?
- (3) Je li novac i opet završio na *čijem* bankovnom računu? / Je li novac i opet završio na *nečijem* bankovnom računu?
- (4) Ima li *koja* od vas olovku? / Ima li *neka* od vas olovku?
- (5) Pogledala bih navečer *kakav* film. / Pogledala bih navečer *nekakav* film.
- (6) * Kupili su *koliku* kuću. / * Kupili su *nekoliku* kuću.
- (7) * Otpalo je *koliko* lišće. / * Otpalo je *nekoliko* lišće.
- (8) * Razvio bi *kolik* barjak. / * Razvio bi *nekolik* barjak.

Nasuprot ovjerenim primjerima (1)–(5) primjeri (6), (7) i (8) – u kojima je mogućnost uporabe provjerena na sva tri roda – pokazuju da neodređenost nije bilo moguće izraziti s *kolik*. Iz toga se izvodi zaključak da, za razliku od drugih neodređenih zamjenica, zamjenica *kolik(i)* u tome svojem obliku ne funkcionira u kontekstu koji zahtijeva *neodređenost*.¹³

12 O visokom i niskom varijetetu u standardnome jeziku v. npr. u: Kalogjera (2009) i Matešić (2015).

13 Uzgred treba reći da se u navedenim primjerima ne ispituje ovjerenost uporabe složenica *svekolik, gdjekolik* i dr. Za potrebe ove analize ispitana je tek ovjerenost primjera *nekolik*, kao pomoćnoga sredstva koje bi visokovarijetetnu uporabu moglo učiniti neutraln(ij)om (u skladu i s postupkom provjere za primjere (1)–(5)).

3.4. O čemu se izvješćuje kad se odgovara s *tolik(i)*?

Na pitanja npr. *Koliki je zid?* ili *Kolika je njegova kuća?* odgovoriti je moguće s *Tolik(i)*, odnosno *Tolika*. Takav odgovor uobičajeno je popraćen pokaznom gestom koja može upućivati na vertikalne i/ili horizontalne dimenzije zida ili pak na drugi objekt istih dimenzija. Također, pri izostanku pokazne geste (ili mogućnosti za nju), odgovorom se može uvesti usporedba sa stvarnim ili pomišljenim objektom: *Kolik(i) auto on ima? Hoće li nas moći sve voziti?* – odgovor.: *Tolik(i) da bi u njega stalo i šest osoba kad bi smjelo.*

Nadalje valja provjeriti na kakvu se točno vrstu dimenzije pokazuje s *tolik(i)*. U primjeru za vertikalnu dimenzionalnost:

(9) Koliki je zid / stup / vodostaj?

ovjereno je davanje odgovora s *tolik(i)*, npr.: *Zid / stup / vodostaj je toliki.*

Međutim, proširimo li ispitivanje na primjere u kojima izostaje pomišljanje na vertikalnu dimenzionalnost i promotrimo li primjere koji slijede:

(10) *Kolika tkanina treba za kaput?

(10a) Koliko tkanine treba za kaput?

(11) ?Koliki auto namjeravate kupiti?

(11a) Koliko velik auto namjeravate kupiti?

(12) ?Koliko je ono polje?

(12a) Koliko je veliko ono polje?

(13) *Koliko vrijeme trebamo za pripremu ručka?

(13a) Koliko vremena trebamo za pripremu ručka?

uočit ćemo da pitanja koja podrazumijevaju traženje informacije o površini (10, 12), volumenu (11) ili količini (13) nisu ovjerena (primjeri obilježeni zvjezdicom) ili nisu najčešći izbor izvornih govornika (primjeri obilježeni znakom upitnika). U tim je primjerima zanimljiva sklonost izvornih govornika ka postavljanju pitanja prilogom umjesto zamjenicom, i to upravo količinskim prilogom „koliko“ (10a i 13a) odnosno dodavanjem uz prilog *koliko* pridjeva *velik* kao oznake koja sužava pitanje na traženje podatka o dvodimenzionalnom (površina polja) ili trodimenzionalnom objektu (volumen, kapacitet automobila) *koliko velik / koliko veliko* (11a, 12a).

Iz promotrenih je primjera vidljivo da se s *kolik(i)-tolik(i)* pita o vertikalnoj dimenziji objekata odnosno istodobno horizontalnoj i vertikalnoj dimenziji. Tako će se na pitanje npr.:

(14) Koliki bor imate ovoga Božića?

u odgovoru dati podatak o visini (npr. *Poprilično visok. / Metar i pol. / Gotovo do stropa.* i sl.) ili o kombinaciji vertikalnih i horizontalnih dimenzija: npr. *Velik. / Malen.* Također, na pitanje npr.:

(15) Koliki je vaš sin?

odgovor može biti npr. *Još je malen. / Već je velik.*, čime se daje podatak i o uzrastu i o dobi, budući da su to dimenzije koje u pravilu u našem iskustvu međusobno korespondiraju. Oslanjajući se na to izvanjezično iskustvo, u odgovoru je moguće dati podatak o „vertikalno mjerljivoj“ dimenziji i neizravno: *Ide u četvrti razred.* U pozadini takva odgovora ponovo se nalazi ljestvica, i to ljestvica dobi i ljestvica uzrasta (po načelu „viša dob znači i viši uzrast“).

I pitanja poput:

(16) Kolika je rijeka?

(17) Koliko je more?

razumijevaju se kao ona koja zahtijevaju podatak o visini vodostaja (kad je riječ o rijeci) odnosno o stupnju podignutosti razine mora (tj. o fazi plime ili oseke). Suprotno tome odgovor na pitanja, npr.:

(18) *Kolika je juha?

(19) *Koliki je sok?

(20) *Koliko je mlijeko?

(21) *Koliki je pire?

neće biti moguć jer će izvanjezično iskustvo odbijati takvo pitanje o objektima kod kojih su njihove vertikalne i horizontalne dimenzije brzo i lako promjenjive jer ovise npr. o posudi (kao što to ilustriraju primjeri (18), (19) i (20) te zato ta informacija za govornika nema vrijednosti. Pritom se to ne odnosi samo na tekuće objekte, nego i na druge koji poprimaju oblik i dimenzije objekta u kojem se nalaze, usp. primjer (21).

4. Rasprava

Promotreni primjeri upućuju na odgovor o tome što doista pitamo kad pitamo s *kolik(i)*.

Upitna zamjenica *kolik(i)*? podrazumijeva, kao što smo vidjeli, vertikalne ili pak kombinaciju horizontalnih i vertikalnih dimenzija pragmatički dostupne ljestvice npr.: *malen-velik; manji-veći-najveći*; odnosno pita o onim dimenzijama koje bi se mogle izraziti i uz uporabu *mjernih sredstava*. Objekti koji se ne percipiraju kao oni koji imaju vertikalne ili horizontalne dimenzije jesu oni koji poprimaju spomenute dimenzije od drugoga objekta, onoga u kojem se nalaze (npr. juha, sok, mlijeko, pire). S druge strane, rijeka i more percipiraju se kao objekti s dimenzijama. To

dobro pokazuje i primjer pitanja *Kolika je voda?*, na koji se dobiva odgovor o razini vodostaja rijeke, npr. *Narasla je za četiri metra u posljednja tri dana.*)

Budući da se u gramatičkim opisima uz *kolik(i)* spominje i značenje „broja“ / “brojnosti“, promotren je i odnos između zamjenice *kolik(i)* i priloga *koliko*.

Pitanje koje bi glasilo:

(22) ? *Kolika* djeca su bila na rođendanu?

pitanje je o dobi, uzrastu djece i odgovor na tako postavljeno pitanje može biti: *Mala.* / *Velika.* / *Idu još u vrtić.*

Usklična rečenica¹⁴ pak:

(23) *Kolika* djeca su bila na rođendanu!

ima pragmatičko značenje ‘mnogo djece’, ali i pragmatičko značenje ‘većega uzrasta’ odnosno ‘starije dobi’.

Tek je međutim pitanje:

(24) *Koliko* djece je bilo na rođendanu?

jasno usmjereno na informaciju o ‘broju djece’, što je izraženo upitnim prilogom *koliko*. Dakako, moguć je i odgovor kojim bi se na broj referiralo bez namjere da se postigne preciznost, no još uvijek pomišljajući na broj, npr.: *Malo.* / *Mnogo.* / *Više nego prošle godine.*

Također, u primjeru:

(25) *Kolike* si rajčice kupio?

pita se o veličini pojedinoga ploda i odgovara s npr.: *Manje.* / *Veće.* / *Jako velike.*

Uskličnom rečenicom:

(26) *Kolike* si rajčice kupio!

prenosi se pragmatičko značenje ‘velike, krupne rajčice’. Drugome mogućem pragmatičkom značenju ‘mnogo rajčica’ jednako će odgovarati i usklična rečenica:

(27) *Koliko* si rajčica kupio!,

dok će tek pitanjem uvedenim prilogom *koliko*:

(28) *Koliko* si rajčica kupio?

biti sasvim jasno da se pita o ‘broju rajčica’ odnosno njihovoj količini (npr. *Kilogram.* / *Deset komada.* / *Malo.* / *Mnogo.* / *Toliko koliko si napisala da treba kupiti.*)

¹⁴ Uz uporabu *kolik* u uskličnim rečenicama valja spomenuti da se primjerice u *Velikome rječniku hrvatskoga standardnog jezika* (2015) značenje neodređene zamjenice *kolik* oprimirano s *Koliki dječak!* i *Koliki posao!* povezuje sa zamjenicom *koji* u izricanju *iznenađenja* ili *čudenja*, npr. *Koja glupost!* te također i s *kakav* u uporabi za isto značenje, za što se u tome rječniku navode primjeri: *Kakva budala!*, *Kakav automobil!*

Rezultati istraživanja pokazuju da se ne pronalazi nijedna potvrda o tome da se s *kolik(i)* pita za broj odnosno brojnost. Za pitanje o broju/brojnosti rabi se prilog *koliko*. *Kolik(i)* se rabi za pitanje o dimenziji (horizontalnoj i/ili vertikalnoj).

5. Zaključak

Usmjerne su riječi univerzalna jezična kategorija i ključne su u fazi usvajanja jezika. One su semantički najbrže uspostavljiva spona između percipirane stvarnosti i jezične stvarnosti. Pritom se različite vrste perceptivno dostupnih kategorija leksikaliziraju različitim tipovima usmjernih riječi. S obzirom na činjenicu da je logički posve legitimno i uobičajeno (v. npr. Deacon, 1997) pretpostaviti tijesnu evolucijsku vezu između pokazne geste i jezika, donosno neverbalne komunikacije kao preteče jezičnoga izražavanja, izrazito je zanimljivo proučiti semantiku pokaznih gesti, a potom i semantiku (iz pokazne geste) proizašlih leksičkih jedinica.

Kada je riječ o odnosu zamjenica *tolik(i)* i *kolik(i)* te priloga *koliko*, rezultati iznesenoga istraživanja pokazuju da se, suprotno opisima u suvremenim gramatikama hrvatskoga jezika, s *kolik(i)* ne pita za broj odnosno brojnost, nego za vertikalnu i/ili horizontalnu dimenziju. Za pitanje o broju/brojnosti prototipno se rabi pak prilog *koliko*. Navedena opservacija predstavlja vrlo jake argumente u prilog postavljanju kategorija broja i veličine kao univerzalnih, ali razgraničenih kategorija mjere odnosno količine. U tome bi smislu buduće međujezične analize načina izražavanja tih kategorija u leksiku (ali i sintaksi) u različitim svjetskim jezicima predstavljale zanimljivo područje istraživanja koje pridonosi proučavanju jezičnih i konceptualnih univerzalija. U tome smislu ovaj rad predstavlja prilog (preciznijem) opisu semantike deiktičkih riječi u hrvatskome jeziku, ali i prilog proučavanju jezičnih i konceptualnih univerzalija.

Literatura

- Babić, Stjepan et al. (1991) *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika – Nacrti za gramatiku*. Zagreb: HAZU i Nakladni zavod Globus.
- Barić, Eugenija et. al. (1997) *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brala-Vukanović, Maja; Matešić, Mihaela (2015) *Croatian 'pointing words': Where body, cognition, language, context and culture meet*. U: Belaj, Branimir (ur.) *Dimenzije značenja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u zagrebu i Zagrebačka slavistička škola. 31–61.
- Deacon, Terrence William (1997) *The Symbolic Species: The Co-evolution of Language and the Brain*. New York: W. W. Norton & Co.
- Diessel, Holger (1999) *Demonstratives: Form, Function and Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins.

- Diessel, Holger (2003) The relationship between demonstratives and interrogatives. *Studies in Language* 27, 3. 635–655.
- Diessel, Holger (2006) Demonstratives, joint attention, and the emergence of grammar. *Cognitive Linguistics* 17, 463–489.
- Diessel, Holger (2013) Where does language come from? Some reflections on the role of deictic gesture and demonstratives in the evolution of language. *Language and Cognition* 5, 239–249.
- Dixon, Robert Malcolm Ward (2003) Demonstratives: A cross-linguistic typology. *Studies in Language* 27, 1. 61–112.
- Goldin-Meadow, Susan (2007) Pointing sets the stage for learning language and creating language. *Child Development*, 78, 3. 741–745.
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica (2017) *Hrvatska školska gramatika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kalogjera, Damir (2009) „Iz diglosijske perspektive.“ U *Jezična politika i jezična stvarnost / Language Policy and Language Reality*. Granić, Jagoda (ur.). 551–558. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Matešić, Mihaela (2015) „Pisani akademski diskurs i tradicionalna normativnost.“ U: Priručnik za prevoditelje: prilog teoriji i praksi, 2. izdanje, ur. Stojić, Aneta; Brala-Vukanović, Marija; Matešić, Mihaela, 339–354. Rijeka: Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci.
- Raguž, Dragutin (1997) *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, Školska knjiga.
- Težak, Stjepko; Babić, Stjepan (2000) *Gramatika hrvatskoga jezika – priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. 12. izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (2015) Zagreb: Školska knjiga.

Croatian deictic pronoun *tolik(i)* and interrogatives *kolik(i)-koliko*

Pronouns are known as language tools that help establish a focal point of shared attention between the speaker and addressee. In other words, they help the speaker to direct the addressee's attention (Diessel 1999, 2003). The set of pronouns differs from language to language (Diessel, 1999), with some languages using only pronouns for locational meanings, and other languages having tools for expressing also distance or other systems still, as is the case of Croatian. Diessel (2003) has pointed out that pronouns and questions words (named in contemporary Croatian grammars as 'interrogative pronouns' or 'interrogative-relative pronouns') exhibit a set of pragmatic features, first and foremost those related to their inherent requirement regarding some contextual information. In this paper, after an introductory overview of demonstratives and deixis in general, we propose a contrastive analysis of the Croatian pointing words 'tolik(i)', „kolik(i)“ i „koliko“. We examine their meaning, usage and the way in which they are presented in standard linguistic literature. Our conclusion is that the latter descriptions are insufficient in that they fail to point out that *kolik(i)* is used for questions relative to the vertical and / or horizontal axis, whereas *koliko* is used in questions about number (i.e. quantity).

Key words: deixis, adverb, pronoun, dimension (size), amount (quantity)